

اشاره

نوشتار حاضر در نگاه نخست اشاره ای اجمالی بر آن دسته از آثار منفی زندان خواهد داشت که در مورد زنان زندانی، از تاثیرگذاری مضاعف و بیشتری برخوردار می شوند و در نگاه دوم نیز به لزوم توجه به بحث جایگزین های کیفر حبس در خصوص زنان خواهد پرداخت. امید نویسنده آن است که هر دو حوزه ضرورت بهبود مستمر وضعیت زنان زندانی و ضرورت پیش بینی جایگزین های ویژه زنان و اولویت دادن به آنها - که تنها در حد طرح اجمالی بحث مطرح شده اند - مورد توجه و اهتمام دانشجویان و پژوهشگران علاقمند این حوزه قرار گیرد.

زنان زندانی

و

جایگزین های مجازات حبس؛

ضرورتی مغفول

حسن طفرانکار^۱ - دانشجوی دکترای حقوق دانشکاه سوربن فرانسه
بخش اول

سال	کل	زن	مرد	درصد زن	درصد مرد
۸۰	۸۷۶۵	۲۰۶۲	۶۷۰۳	۲۳/۴	۷۶/۶
۸۱	۱۱۱۱۹	۳۳۵۰	۷۷۶۹	۳۰/۱	۶۹/۹
۸۲	۱۵۰۰۱	۷۰۷۱	۷۹۳۰	۴۷/۱	۵۲/۹
۸۳	۱۳۱۳۳	۶۲۰۰	۶۹۳۳	۴۷/۲	۵۲/۸
۸۴	۱۷۸۰۶	۸۷۶۱	۹۰۴۵	۴۹/۲	۵۰/۸
۸۵	۱۸۰۵۶	۹۶۳۱	۸۴۲۵	۵۳/۳	۴۶/۷
۸۶	۲۰۸۶۱	۱۱۳۶۰	۹۴۹۱	۵۴/۴	۴۵/۶
۸۷	۲۰۲۵۱	۱۱۰۴۷	۹۲۰۴	۵۴/۵	۴۵/۵
۸۸	۲۲۵۶۵	۱۲۰۰۷	۱۰۳۶۴	۵۳/۲	۴۶/۸
۸۹	۲۲۶۳۳	۱۲۵۰۰	۱۰۱۳۳	۵۵/۲	۴۴/۸
۹۰	۲۲۵۳۹	۱۲۶۰۸	۹۸۳۱	۵۶/۰	۴۴/۰
۹۱	۲۲۱۶۹	۱۲۶۰۸	۹۵۶۱	۵۶/۰	۴۴/۰
۹۲	۲۵۵۳۷	۱۲۶۰۸	۱۲۹۲۹	۴۹/۰	۵۱/۰
۹۳	۲۵۵۳۷	۱۲۶۰۸	۱۲۹۲۹	۴۹/۰	۵۱/۰
۹۴	۲۵۵۳۷	۱۲۶۰۸	۱۲۹۲۹	۴۹/۰	۵۱/۰
۹۵	۲۵۵۳۷	۱۲۶۰۸	۱۲۹۲۹	۴۹/۰	۵۱/۰
۹۶	۲۵۵۳۷	۱۲۶۰۸	۱۲۹۲۹	۴۹/۰	۵۱/۰
۹۷	۲۵۵۳۷	۱۲۶۰۸	۱۲۹۲۹	۴۹/۰	۵۱/۰
۹۸	۲۵۵۳۷	۱۲۶۰۸	۱۲۹۲۹	۴۹/۰	۵۱/۰
۹۹	۲۵۵۳۷	۱۲۶۰۸	۱۲۹۲۹	۴۹/۰	۵۱/۰
۸۰ تا ۸۱	۲۱۹۱۴۲	۲۱۸۵۰	۲۱۶۹۹۲	۱/۰	۹۹/۰

مقدمه

امروزه در آثار منفی و تبعات نامطلوب کیفر حبس به رغم تمامی تلاش های گسترده برای اصلاح و بهبود نظام های زندانبانی تردیدی نیست. ضمانت اجراهای جایگزین حبس نیز در خوشبینانه ترین حالت تنها خواهند توانست بخشی از مجرمان را از درافتادن به محیط زندان رهایی بخشند و با کاهش تراکم جمعیت کیفری زندان ها تا حدی بر بهبود شرایط زندان ها موثر باشند ولی موجب الغای کیفر حبس نخواهند شد.

حقیقت آن است که کیفر حبس به رغم تمامی انتقادهای وارد شده به آن وجود دارد چرا که جوامع هنوز چاره دیگری جز توسل به آن برای مواجهه با مجرمان خطرناک نیافته اند. بحث اصلی در مجازات های جایگزین حبس این است که در خصوص برخی مجرمان که در شرایط فعلی به سبب قوانین یا رویکردهای سختگیرانه قضات روانه زندان میشوند می توان با تغییراتی در قوانین یا تلطیف رویکردهای سختگیرانه قضات، از سازوکارهای دیگری جز توسل به کیفر حبس بهره برد. (سخنی از الغای کیفر حبس در میان نیست).

نگاه اول: زنان در مواجهه با کیفر حبس نسبت اندک زنان زندانی

جمعیت زنان زندانی کمتر از مردان زندانی است. بررسی ها نشان می دهد که نسبت زنان زندانی به مردان زندانی در نظام های زندانبانی سراسر جهان بین ۲ تا ۸ درصد متغیر است^۲ به بیان دیگر می توان گفت که به طور متوسط از هر بیست نفر زندانی نوزده نفر آنان مرد هستند. در انگلستان زنان تنها حدود ۳ درصد جمعیت زندان های بریتانیا را تشکیل می دهند. ^۳ در استرالیا زنان زندانی در سال ۱۹۹۹ تنها ۶ درصد کل جمعیت زندانبان را تشکیل می داده اند.^۴

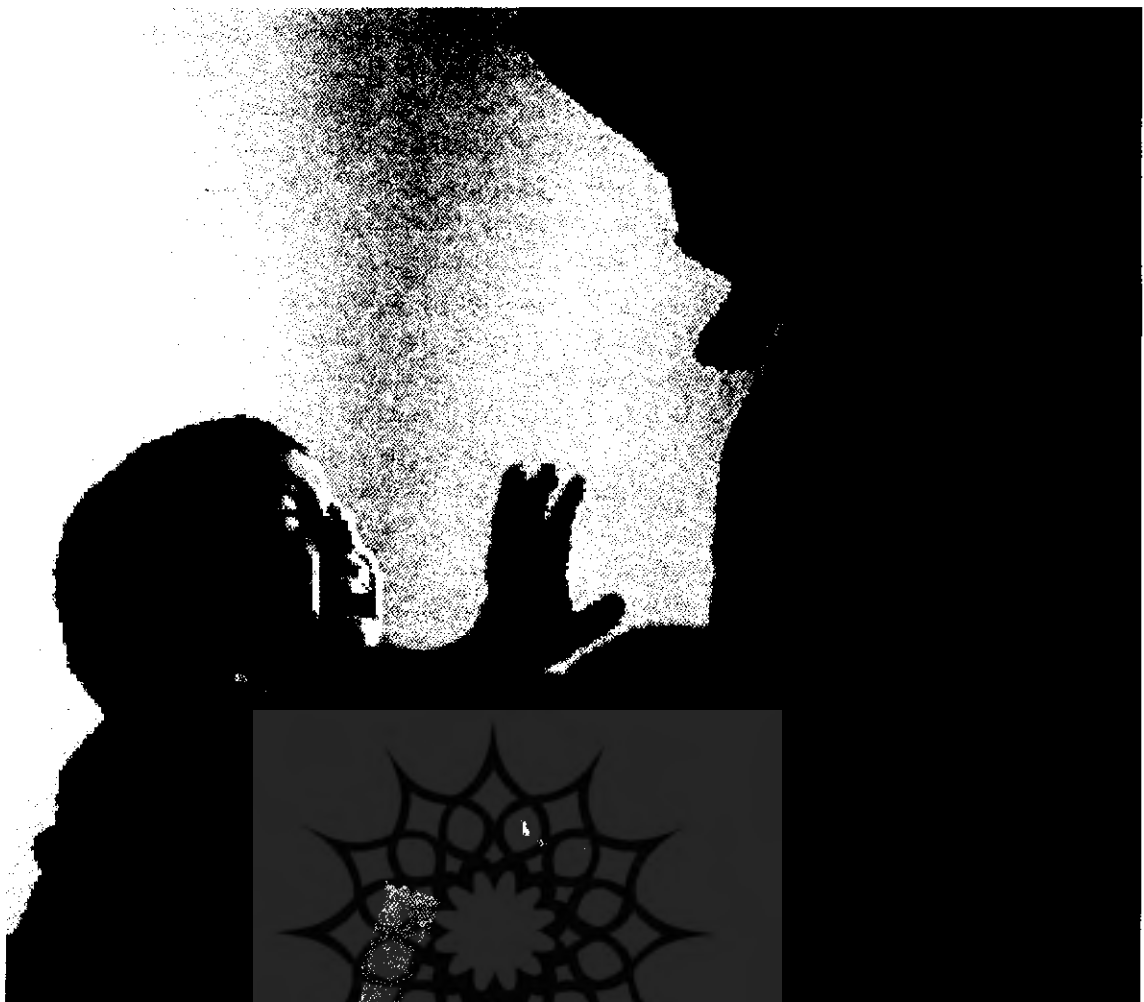
در ایران نیز از سال ۱۳۵۸ تا ۱۳۸۰ شمسی ۹۵/۴۱ درصد زندانبان ورودی را مردان و ۴/۵۹ درصد را زنان تشکیل می داده است که به طور میانگین به ازای هر ۱۸ مرد یک نفر زن وارد زندان شده است.^۵ البته نسبت مزبور تغییرات قابل ملاحظه ای را هم نشان می دهد. نسبت مزبور در سال ۵۸ برابر ۲۹ و در سال ۵۹ برابر ۲۴ بوده است و طی سال های ۶۰ تا ۷۰ بین ۱۴ تا ۱۷ و طی سال های ۷۱ تا ۷۷ بین ۱۷ تا ۱۹ و در خلال سال های ۷۸ تا ۸۰ بین ۲۱ تا ۲۵ در حال نوسان بوده است. جدول زیر تعداد زندانبان ورودی زندان های ایران را بر حسب جنسیت بین سال های ۵۸ تا ۸۰ نشان می دهد.^۶

نسبت کم زنان زندانی موجب می شود نظام های زندانبانی در بیشتر نقاط جهان به سمت اداره شدن از منظری مردانه گرایش پیدا کنند. در نتیجه بیشتر زندانبانها از حیث معماری، امنیت، تسهیلات و امکانات مختلف بر پایه نیازها و مقتضیات زندانبان مرد سازماندهی می شوند.^۷ عدم انطباق امکانات، رویه ها و برنامه های طراحی شده بر اساس ویژگی ها و نیازهای مردان در بیشتر موارد باعث اعمال تبعیض های پنهان نسبت به زنان می شود.^۸

برای مثال در زمینه طبقه بندی امنیتی زندانبان به عنوان یکی از مهمترین موضوعات در هر زندان، در سالهای اخیر تعدادی از جرم شناسان در برخی پژوهش های تجربی، نسبت به نظام های طبقه بندی امنیتی زندانبان که در اصل برای زندانبان مرد طراحی شده اند و در نتیجه از دقت و اعتبار زیادی برای پیش بینی رفتارهای خشن زنان زندانی برخوردار نیستند، ابراز بدگمانی کرده اند.^۹ برای مثال استفن مایر و آلن^{۱۰} نشان داده اند که در سال ۱۹۹۵ نرخ قتل در بین زنان ۱،۷ به ۱۰۰ هزار زن بوده است در حالی که همین نسبت برای مردان ۱۶،۶ به ازای ۱۰۰ هزار مرد بوده است که تقریباً نیمی ده برابر را نشان می دهد. بر اساس این واقعیت باید گفت که در شرایط برابر، باید طبقه بندی امنیتی کمتری را برای زنان زندانی در نظر گرفت در حالی که گاهی واقعیت عکس این است.

برای نمونه در استرالیا جمعیت به نسبت کم زندانبان زن موجب شده است تا بیشتر زنان زندانی به صورتی ناموجه در زندان های با ضریب امنیتی بالا نگهداری شوند و در عین حال از امکانات کمی نیز برای اشتغال، آموزش و بازپروری برخوردار باشند.^{۱۱}

البته جمعیت زندانبان زن در بیشتر کشورهای جهان در طی سال ها و دهه های گذشته رشد قابل توجهی داشته است و حتی بیشتر از نرخ رشد مردان زندانی بوده است. اما این رشد هم مانع از اقلیت محسوب شدن زنان زندانی نشده است. برای مثال در مکزیک نرخ افزایش زنان زندانی بین سال های ۱۹۹۴ تا ۲۰۰۴ حدود ۲۳۵ درصد بوده است که در مقایسه با افزایش ۱۳۴ درصدی مردان زندانی قابل تامل

هنجارها و استانداردهای بین‌المللی کنونی در زمینه عدالت کیفری و نحوه رفتار با زندانیان به خوبی بازگوکننده نیازهای زنان نیستند و باید مورد بازنگری و انطباق قرار گیرند

برنامه‌های اصلاحی تربیتی تعلل می‌شد که دلیل اصلی آن هم نسبت کم زنان زندانی بود که به رغم افزایش از ۶ درصد کل جمعیت زندانیان فراتر نمی‌رفت.^{۱۵}

مشکلات زنان زندانی پیش از ورود به زندان
می‌توان گفت که زنان زندانی تقریباً همه معایب و آثار منفی را که برای زندان احصاء شده است^{۱۶} تحمل میکنند و در عین حال به اقتضای شرایط خاص خود تبعات منفی تری را نیز در مقایسه با مردان تحمل می‌نمایند.^{۱۷}

مشکلات زنان در زندان‌ها بیشتر از مردان است. استدلال‌ها و مستندات برای توضیح این ادعا مطرح خواهد شد. اما پیش از پرداختن به مشکلات زنان در زندان توجه به این نکته ضروری است که بررسی‌ها نشان می‌دهد زنان در مقایسه با مردان با مشکلات بیشتری وارد زندان می‌شوند. به بیان دیگر مشکلاتی که بیشتر زندانیان زن پیش از ورود به زندان با آنها دست و پنجه نرم می‌کرده‌اند، بیشتر از مشکلات مردان پیش از ورود به زندان بوده است.

است. در کنیا و استرالیا نیز نسبت افزایش جمعیت زندانیان در طی سال‌های مزبور به ترتیب ۱۰۰ و ۲۰۹ درصد برای زنان و ۲۴ و ۷۵ درصد برای مردان بوده است.^{۱۲} یکی از دلایل افزایش جمعیت زندانیان زن، تصویب قوانین سفت و سخت ضد مواد مخدر در برخی کشورها دانسته شده است که باعث پیشی گرفتن نرخ افزایش تعداد زندانیان زن از نرخ افزایش مردان زندانی شده است.^{۱۳} در آمریکا نیز افزایش شمار زنان زندانی عمدتاً در زمینه جرایم مرتبط با مواد مخدر بود.

در خلال سال‌های ۱۹۸۰ و ۱۹۹۰ شمار زنان زندانی جرایم مواد مخدر سه برابر شد که بسیار بیشتر از افزایش شمار مجرمان مرد در دوره مزبور بود.^{۱۴} رشد سریع تعداد زنان زندانی در آمریکا در طی ده هشتاد، تا حدی باعث توجه به بحث‌های تمایز جنسیتی در زندان‌ها و در نظر گرفتن نیازهای خاص زنان زندانی شد اما در عمل تحول چشمگیری رخ نداد و همچنان نسبت به اختصاص امکانات جدید به زنان زندانی یا پیش‌بینی نیازهای ویژه آنان در

بررسی های محدودی که انجام شده است نشان میدهد پیشینه مشکلات زندانیان زن در برخی حوزه ها بیشتر از مردان زندانی بوده است. اغلب زنان زندانی از سابقه سوء استفاده های جنسی یا جسمی برخوردارند و غالباً مشکلات پزشکی مداوم نشده متنوعی دارند.^{۱۸} بر اساس یک تحقیق انجام شده در استرالیا نزدیک به ۸۹ درصد زندانیان زن سوء استفاده جنسی را تجربه کرده اند.^{۱۹} بررسی انجام شده در آمریکا نشان می دهد که ۴۷ درصد زندانیان زن تجربه سوء استفاده جنسی یا جسمی را داشته اند در حالی که تنها ۱۳ درصد مردان زندانی چنین تجربه ای داشته اند.^{۲۰}

تحقیقی در زندان های آمریکا نیز مشخص کرده است که کمتر از نصف زنان زندانی مزبور در طی ماه های پیش از زندانی شدن اشتغال به کار داشته اند که در مقایسه با نسبت سه چهارم مردان زندانی نرخ کمتر اشتغال در میان آنها را نشان می دهد.^{۲۱} همچنین ۴۱ درصد از زنان زندانی مزبور دارای سابقه سوء استفاده جنسی یا جسمی بوده اند و دو سوم از آنان نیز دارای فرزند زیر ۱۸ سال و بیش از چهار پنجم آنها نیز دارای فرزندی بوده اند که پیش از زندانی شدنشان با آنها زندگی می کرده است.^{۲۲}

در خصوص مشکلات زنان زندانی، آمارهای زیر که مربوط به وضعیت انگلستان در سال ۲۰۰۲ است تا حدی می تواند سیمای زنان زندانی در کشورهای توسعه یافته را به تصویر کشد. آمارهای این کشور نشان می دهند که:

- ۶۶ درصد زندانیان زن مادر هستند.
- ۵۵ درصد زندانیان زن دارای حداقل یک کودک زیر ۱۶ سال هستند و حدود یک سوم آنان دارای یک یا دو کودک زیر ۵ سال هستند.
- ۳۴ درصد زندانیان زن پیش از زندانی شدن تنها سرپرست فرزند خود بوده اند در عین حال نسبت زندانیان زنی که منتظر هستند تا پس از آزادی از زندان وظیفه سرپرستی کودک خود را بر عهده گیرند به ۴۳ درصد افزایش پیدا می کند.^{۲۳}
- در آمریکا تعداد زندانیان زنی که مادر هستند به ۸۸ درصد می رسد که سه چهارم آنها نیز دارای کودکان زیر ۱۸ سال هستند. در برزیل وضعیت پیچیده تر است. ۶۵ درصد زندانیان زن مجرد هستند. در عین حال ۸۷ درصد زندانیان زن دارای کودک هستند.^{۲۴}

در مجموع می توان گفت که زنان با مشکلات بیشتری وارد زندان می شوند. مشکلاتی که غالباً در زندان از آنها غفلت می شود. چنین مشکلاتی بویژه مسائل مربوط به سوء استفاده های جنسی و یا درگیری با مواد مخدر مستلزم مراقبت ها و حمایت های بیشتر است در حالی که غالباً عکس این موضوع اتفاق می افتد و بیشتر چنین زنانی از همان برنامه های معمولی فراهم شده در زندان نیز محروم می مانند چرا که به طور تاریخی همواره تعداد و تنوع برنامه های اصلاحی تربیتی نظام های زندانبانی برای زنان در مقایسه با مردان زندانی کمتر بوده است.^{۲۵}

مشکلات زنان زندانی پس از ورود به زندان

تاثیر زندان بر زنان متفاوت تر از مردان است. این تفاوت را در حوزه های مختلفی می توان مشاهده نمود. یکی از نویسندگان برخی حوزه های اصلی را که این تفاوت را آشکارا می توان مشاهده نمود، چنین برشمرده است: مسائل مربوط به امکانات اقامتی، مسائل مرتبط با کارکنان زندان، روابط خانوادگی، مسائل آموزشی و برنامه های کاری، مسائل بهداشتی، نسبت بالای سابقه سوء استفاده جنسی یا جسمی در زنان زندانی، اثرات زیانبارتر زندانی شدن مادران بر کودکان آنها و مسائل خاص زنان زندانی بومی یا خارجی.^{۲۶}

سازمان غیر دولتی کوپکر^{۲۷} بیانیه ای را با عنوان "بهبود هنجارها و استانداردهای جهانی برای انطباق با نیازهای زنان در زندان"^{۲۸} تسلیم نمایندگان حاضر در کنگره یازدهم عدالت کیفری و پیشگیری از جرم سازمان ملل در بانکوک نمود که در بند نخست سند مزبور^{۲۹} آمده بود: روند افزایش استفاده از کیفر حبس برای زنان در بیشتر کشورهای جهان بیشتر از مردان است. در عین حال زنان برای جرایم کم اهمیت تری روانه زندان می شوند. بیشتر زنان در زندان مورد بدرقتاری قرار می گیرند و نیازهای خاص آنان در برنامه های مراقبتی و نحوه رفتار با زندانیان مورد توجه قرار نمی گیرند.

هنجارها و استانداردهای بین المللی کنونی در زمینه عدالت کیفری و نحوه رفتار با زندانیان به خوبی بازگوکننده نیازهای زنان نیستند و باید مورد بازنگری و انطباق قرار گیرند.

روند افزایش استفاده از

کیفر حبس برای زنان در

بیشتر کشورهای جهان

بیشتر از مردان است

سند مزبور بر برخی از مهم ترین نگرانی های موجود در زمینه زندانی شدن زنان توجه خاص نشان داده است. از جمله بیان شده است که تعداد به نسبت کم زنان زندانی بدان معناست که آنها در مقایسه با مردان زندانی در زندانهای دورتر از محل سکونت خود نگهداری میشوند. همین مسئله مشکلات مختلفی را برای آنها در پی دارد که یکی از آنها کاهش دفعات ملاقات اعضای خانواده بویژه کودکانشان با آنهاست. بویژه لزوم همراهی کودکان با بزرگسالان در مراجعه به زندان در کنار بعد مسافت هزینه های زیادی را دربردارد که تامین آنها راحت نیست. نتیجه کاهش ملاقات های خانوادگی زنان زندانی، مواجهه بیشتر آنها با ناکامی های روانی و عاطفی است.^{۳۰}

مصلحت نیست.^{۲۴}

با این حال اسباب تعجب و البته تائر است که چنین موضوع مهمی کمتر مورد توجه قرار گرفته است. یکی از نویسندگان آمریکایی ضمن اشاره به جداسازی کودکان از مادران زندانی به عنوان یک واقعیت تلخ انسانی، شمار مطالب نگاشته شده در ارتباط با آن قابل توجه نمی‌داند. ضمن آن که در عمده نوشته‌های موجود نیز تنها به تبیین جنبه‌های حقوقی و قانونی موضوع جداسازی کودکان از مادران زندانی پرداخته شده است.^{۲۵}

با همین داده‌های اندک می‌توان تا حدودی به این واقعیت تلخ اشاره کرد که زنان در مقایسه با مردان با مشکلات بیشتری وارد زندان می‌شوند و در دوران زندان نیز با مشکلات بیشتری مواجه می‌شوند.

از این دو حقیقت تلخ می‌توان انتظار داشت که زنان با مشکلات بیشتری نیز محیط زندان را ترک کنند. مشکلاتی که به احتمال زیاد بازگشت دوباره آنان به محیط زندان را تضمین کنند.

در این خصوص به عنوان یگانه مشکل زنان زندانی همین بس که نیازهای زنان زندانی به حمایت‌های چند بخشی در دوران پس از آزادی از زندان برای کسب توانایی‌های لازم جهت انطباق با زندگی در جامعه آزاد تاکنون کمتر مورد توجه قرار گرفته است.^{۲۶}

می‌توان پرسید چگونه است که با وجود چنین مشکلاتی چرا در نظام زندانبانی زنان تحولی شایسته صورت نگرفته است؟ بخشی از پاسخ پرسش را باید در ناشناخته بودن چنین مشکلاتی و در عین حال نسبت کم زندانبان زن جستجو کرد.

اسباب خوشحالی است که با کارهای اخیر بخش عمده‌ای از مشکلات مجال بروز یافته‌اند. با این حال برای مشاهده تحولات عملی در این حوزه هنوز باید منتظر ماند.

ادامه دارد...

یکی دیگر از مسائل مورد توجه سند مزبور نگهداری زنان زندانی در کنار مردان است. در حقیقت فقدان بازداشتگاه‌های ویژه زنان باعث می‌شود که در اغلب موارد زنان و دختران در مراکز مختلط نگهداری شوند. این مسئله زنان زندانی بویژه زنان بازداشت شده را در معرض خطر تجاوزهای جنسی و خشونت زندانبان مرد قرار می‌دهد.^{۲۱} در مجموع باید گفت که زنان زندانی در مقایسه با مردان زندانی مشکلات بیشتری را تحمل می‌کنند. عمده امکانات اقامتی و تاسیسات زندان از منظری مردانه بنا شده یا اداره می‌شوند. کمبود زندان‌های ویژه زنان فاصله آنها از اعضای خانواده‌اشان را بیشتر و در نتیجه تعداد ملاقات‌های خانوادگی آنها را کمتر می‌کند. برنامه‌های آموزشی، کاری و بازپرورانه زندان‌ها کمتر با نیازهای خاص زنان انطباق یافته‌اند. ویژگی‌های خاص جسمی و فیزیولوژی زنان از جمله عادت ماهانه، نیازمندی آنان به وسایل بهداشتی را بیشتر می‌کند که در مواردی حداقل امکانات بهداشتی در اختیار زنان زندانی قرار نمی‌گیرد.

نسبت بالای سابقه سوء استفاده‌های جنسی از زنان یا بحران‌های عاطفی ناشی از جدایی از فرزند یا دغدغه‌های مربوط به حمایت از فرزند خردسال در محیط پر استرس زنان، حمایت‌های روانی و عاطفی از زنان زندانی را بیشتر می‌کند در حالی که این موضوع غالباً مورد بی‌توجهی قرار می‌گیرد.

رویکردهای حقوق بشری تاکید می‌کنند که زنان حامله نباید به زندان فرستاده شوند مگر این که واقعا جایگزین دیگری وجود نداشته باشد و در صورت اجتناب ناپذیر بودن ارسال آنها به زندان تمهیدات لازم برای آنان پیش‌بینی شود اما در عمل در برخی زندان‌های جهان نه تنها از فرستادن زنان باردار به زندان خودداری نمی‌شود بلکه زنان زندانی باردار در هنگام وضع حمل با غل و زنجیر مهار می‌شوند و یا توسط زندانبانان مرد مورد محافظت قرار می‌گیرند.^{۲۲}

جداسازی زنان زندانی از کودکانشان یا نگهداری آنها

در محیط پر خطر زندان یکی از مشکلات جدی عدالت کیفری است که وضعیتی متعارض نما یافته است. تعارض یا پارادوکس مزبور را در این گفته گزارشگر ویژه زندان‌ها و شرایط بازداشت در آفریقا^{۲۳} میتوان به خوبی حس کرد: زندان‌ها مکان امنی برای زنان باردار، کودکان شیرخوار و خردسال نیستند و جدا ساختن کودکان شیرخوار و خردسال از مادران زندانی‌شان نیز به

